

Alherd Baharevics

Látomások és láthatatlanok

avagy mi (nem) stimmel a belarusz irodalommal

Idén tavasszal egy nyilvános előadásra kértek fel Minszkben,¹ aminek a témája hazafias meggyőződésű honfitársaim többsége számára provokációnak hangzott, ha nem egyenesen abszurdnak.

„Kicsi-e vagy nagy a belarusz irodalom?” – a fő kérdésnek, amire megpróbáltam választ találni, ez volt a megfogalmazása. Lényegében a kérdés maga nagyon is kelet-európai, nincs kizárva, hogy a néhai hatalmas birodalom határvidékén kívül sehol másutt nem okozna fejtörést a kérdés: nagy darab forgácsa maradt-e ránk örökségül a volt szovjet irodalomnak, vagy nem igazán? Azonban a kérdés magában rejtett egy finomságot is: a „nagy” szónak nyelvünkben két alapvető értelme is van, a „nagy” szó mögött rejtőzhet úgy az egyszerű, méretbéli nagyság, más szóval kiterjedés, mint az egyáltalán nem egyszerű „nagyság” – a kiválóság. Akkor most milyenek vagyunk, big vagy great? Vagy sem big, se nem great, hanem egyszerűen egy kis irodalom, amelyet senki sem ismer, és amely makacsul csak arra az esélyre vár, hogy a mélyből a világirodalom óceánjának színére tudjon kiúszni, hogy ott fickándozzon, hatalmas és harapós lényekkel egyenlőként?

Teljes két órán át magyaráztam, először is, hogy már maga ez a kérdés is reménytelenül hierarchikus gondolkodásmódunkra jellemző. Muszaj

kijelölnünk magunkat, kicsik vagyunk, avagy nagyok, hogy a nemzeti irodalmak háremjében el tudjuk foglalni a helyünket. Az pedig, hogy minek képzeljük ezt a nem létező helyet, háremnek, laktanyának vagy börtöncellának, valamiért nem foglalkoztat bennünket.

Másodszor pedig, avval kellene kezdeni, hogy a nagyvilág számára mi egyáltalán nem is létezzünk. Megemlítettem különböző nyugati kiadványok „A XX. század 100 legnagyobb regénye” típusú hírheft listáit, melyekben egyharmadot angol nyelvű szövegek tesznek ki, a többin pedig a francia, német, spanyol, olasz és orosz irodalom osztozik (mellesleg, magyart sem találsz ezekben). És hogy valamilyen irodalmat nagynak vagy kicsinek tituláljunk, ismernünk kell a világ összes nemzeti irodalmát. A rangsor állandóan változik: például az amerikai irodalom mindössze száz évvel ezelőtt még egyáltalán nem volt nagy. Végül pedig: „...ki a döntőbíró?” Ítéletem pedig a következőképpen hangzott:

Ha egyszer annyira kicsikre és nagyokra akarózik felosztanunk az irodalmakat, hát a belarusz irodalom – kicsiny irodalom. Posztkoloniális irodalom nem lehet nagy.

Attól, hogy nagynak nevezzük magunkat, vagy kicsinek, nem változik semmi.

A kicsi, „provinciális” irodalmaknak megvannak az előnyei. A legérde-

¹ Minszk eredeti belarusz neve (a ford.)

kesebb dolgok a provinciákban születnek. Kicsinek lenni nem tragédia. A belarusz irodalom számára sokkal fontosabb és értelmesebb dolog, hogy gyökeret eressen a saját régiójában – Kelet-Európában –, mint egyenlőtlen birokra kelni az angolszász monstrum ellen.

***

Nagy vagy kicsi?

Amint már mondtam, a belaruszok többsége számára az én előadásom nélkül is világos a válasz erre a kérdésre. Hisz persze hogy nagyok vagyunk. A belaruszok már az iskolában pontosan megtanulják, hogy klasszikusaink – Bagusevics, Kupala, Kolasz, Bagdanovics – ismertek és tiszteletnek örvendenek az egész művelt világban. A belarusz irodalom a lélekkutatásban kozmikus magasságokat ért el, és minden elmondhatót elmondott az általunk bejárt, nem egyszerű történelmi útról. Mintha a világon bárkit is érdekelne a mi történelmi utunk. Mintha a világ, üres perceiben, valóban a toll és a lélek belarusz óriásainak remekműveit falná.

Nagyok vagyunk, mert ami belarusz, nem tud másmilyen lenni. Hiszen miről is szólnak Menszk utcáin az emlékművek, a múzeumok, könyvtárak, a disszertációk? A Sztálin-díjak és a Lenini Komszomol, valamint az „Államszövetség” díjai? Túl sokáig voltunk megvetettek, voltunk függőségben, annyira szeretnénk büszkék lenni legalább valamire. Akkor miért ne az irodalmunkra? Ki tudná ellenőrizni, hogy valóban nagy-e? Az a legfontosabb, hogy mi mit gondolunk magunkról.

Minden népnek szüksége van saját nemzeti mítoszra, és a belarusz irodalom fontos része ennek a mi mítoszunknak. Igen ám, de ahol a

mítoszok virágzanak, ott vége a tudatnak. Márpedig a tudat talán a legfontosabb dolog a mai világban: ennek posztigazságaival, öntudat-manipulációival, mesterséges intelligenciájával, média-propagandájával, a jobboldali populizmus diadalával. Olyannak ismerni el végre magunkat, amilyenek vagyunk: kicsiknek, alig észrevehetőnek, provinciálisoknak és csak kevesek számára érdekeseknek – ez a tudatra ébredés első lépése. Hagyjunk már fel azzal, hogy abszurd nagyzási hóborttal vigasztaljuk magunkat, helyette fejlesszük ki az önbecsülésünket. Igen, kicsik vagyunk, alig láthatóak – de ez nem azért van, mintha nem lennénk teljes értékűek. Egyszerűen ti, nyugati szakértők, ilyennek láttok bennünket, mert a nagyzási mánia a Nyugatra is jellemző. Belarusz egy posztkoloniális ország, ennek minden következményével, ezen állapotnak az összes jellegzetességével. Ha ezt a nézőpontot elfogadjuk, mehetünk tovább.

Belarusz nem kiolvasott könyv. Belarusz még nincs lefordítva (Fehéroroszország – egyszerűen fordítói hiba).

Belarusz egy olyan textus, amelyiknek még meg kell mutatkoznia.

***

Kicsiny a belarusz irodalom? Hát Szvjatlana Alekszjevics?

Nagyságunk mai védelmezőinek talán ez a legfőbb érve. Hogyan is számíthatna egy irodalom kicsinek, mikor Nobel-díjasa van?

Természetesen számíthat. Más „kis” nemzeteknek is vannak Nobel-díjasai, amelyeket a „nagy” irodalmak Olimposzára mégsem emeltek fel. Kicsik még. És én egyáltalán nem vagyok meggyőződve, hogy a Nobelbizottság – egy időpontban és egy

helyen összegyűlt emberek csoportja, akik a tizenkilencedik század parancsolataitól függenek, és akiket saját, korántsem univerzális, sőt esetenként mások számára kimondottan idegen tapasztalatuk egyesít – döntése tekinthető-e objektívnek, lehet-e valamilyen emelvénynek az alapja. Amiről viszont meg vagyok győződve, hát arról, hogy a belarusz irodalom és Szvjatlana Alekszijevis munkássága és érdemei – két teljesen különböző dolog. Egymással párhuzamosak, és nem metszik egymást. És nem valószínű, hogy valaha is metszenék.

Ennek több oka is van.

Szvjatlana Alekszijevis hatalmas, mélységekbe menő, minden tiszteletet megérdemlő vizsgálata a homo sovieticus, valamint azon borzalmas birodalom tárgyában, amelyben ez a „vörös” ember élt, a kicsiny belarusz irodalom számára túlságosan grandiózus kezdeményezés. Ez az irodalom nincs felkészülve arra, hogy visszatérjen a Beraszcjétől² Vlagyiviszto-kig, Murmanszktól Kuskáig³ érő végtelen területekre, nincs hozzá nyelve, nincsenek olyan ambíciói sem, hogy az egész volt birodalomról szóljon. A belarusz irodalom arról akar végre beszélni, amit eddig nem mondott el senki: mirőlunk, a világnak arról az isten háta mögötti sarkáról, amelyik a miénk – ennek érzi szükségét. És a mi saját, belarusz szempontunkból mondani el mindezt.

Hét évtizeden át tilos volt a belarusz irodalomnak a maga nevében szólnia. Ez idő alatt a belarusz irodalom végig el volt szakítva a Nyugattól,

helyette moszkvai láncokkal volt a Kelethez bilincselve. Most már nem érdekelt a belarusz irodalom abban, hogy visszatérjen a Keletre – de ennek nem is lenne sok értelme. A mai belarusz irodalom tudatosan, „nemszovjet” felkiáltással, de még csak nem is azzal, hogy „posztszovjet”, Nyugat felé tekint, hiszen ez az ő civilizációs választása. A történelem során először szabad, és ezzel összemérhetetlenül értékesebb számunkra, mint amilyeneknek tűnhet.

Szvjatlana Alekszijevis az utolsó szovjet író. Mikor azt írom, hogy „utolsó szovjet”, nem értek ezen semmi szégyenletet. Fontos volt, hogy valaki feltárja a birodalom agóniáját, valakinek pontot kellett tennie az irodalma végére, valakinek muszáj volt megértenie, hogy milyen mélyen maradt bennünk a birodalom, mennyire élők a gyarmatosítás okozta sebeink, mennyire lesz fájdalmas és hosszadalmas a „szavok”⁴ rabságából való szabadulásunk. És míg az új, ifjú (vagy hívjuk „másiknak”) belarusz irodalom eszeveszetten kezdett a mi „itteni és mostani” dolgainkkal foglalkozni, Szvjatlana Alekszijevis a múlt tanulmányozását fejezte be – ebből amolyan időbeli, kulturális szakadék keletkezett: mi már nem azok vagyunk, akiről ő ír. De vajon kik vagyunk? A belarusz irodalom ezt képtelen megérteni. Pedig szeretné.

Azonban a világot tulajdonképpen egyáltalán nem érdekli, hogy kicsodák vagyunk mi. Sokkal kényelmesebb azoknak számítani bennünket, akik voltunk.

² Breszt eredeti belarusz neve. (a ford.)

³ A Szovjetunió legnyugatibb (ma Belaruszban van), legkeletibb, legészakibb (mindkettő Oroszországban) és legdélibb (Türkmenisztánban) városai. (a ford.)

⁴ Személtapát oroszul. A késői szovjet korszak elterjedt jelzője – összecseng a „szovjet” szóval. (a ford.)

Mondják, az író hazája – a nyelve. Az, hogy a belarusz irodalom, sajnálatos módon, mindmáig nem hajlandó befogadni Alekszijevicset, hogy valami belső ellenállást tanúsít „belarusz íróként” való meghatározása ellen, híres szerzőnk elvi alapokon álló orosznyelvűségének következménye. Érthető, hogy ez így, etikai szempontból nem túl igazságos, és a nyelv dolga sem olyan egyszerű. Az én meglátásom szerint az íróknak nincs hazája. Ha pedig hazája – a nyelve, akkor saját maga találja ki magának a hazáját. Csak hát hogyan is lehet a nyelvet kitalálni, ha élő emberek hangjával dolgozol?... És hogyan is lehetne megmagyarázni a világnak, hogy Szvjatlana Alekszijevis nem orosz szerző, ha milliók szemében igenis Oroszországból való.

Bármilyen fura, Szvjatlana Alekszijevis sikeréhez a Nyugat sztereotípiák iránti elpusztíthatatlan szeretete is

hozzájárult. Paradox módon könyvei, melyek Belaruszt az egykori birodalom részeként tárták a világ elé, csak megerősítették a hazánkra vonatkozó összes sztereotípiát: „kommunista rezervátum”, „vörös” emberek karámja, diktatúra, Csernobil, a háború tragikus évei stb. Azonban Belaruszt nem lehet újságírói sablonok közé szorítani, ahogy egyetlen más országot sem. Van minálunk nem kevés szabad ember, akik könyörtelen autoriter körülmények között is, tekintet nélkül bármire is, teszik a dolgukat, gondolkoznak, cselekednek, alkotnak – nekik köszönhető, hogy országunk változik. De kit érdekelnek ők? A világ szemében Belarusz akkor is „a Szovjetunió múzeuma” marad, az Alekszijevis könyveiből megismert borzadály. Így kényelmesebb.

Alakulhatott volna másképpen? És hogy juthatott a belarusz irodalom olyan helyzetbe, hogy még a Nobel-díj

sem tette láthatóbbá, vagy legalább létezővé? Arra a kérdésre, hogy mi nem stimmel velünk, nem lehet a történelmet megkerülve válaszolni.

***

Ahogy a kelet-európai irodalmak többsége, az új belarusz irodalom is a nacionalizmus hullámaival kezdett úszni a XIX. század második felében. Eléggé érett és megalapozott volt ez a nacionalizmus, hogy megjelenhessen és fontos textusoknak adjon életet. És túl gyenge ahhoz, hogy ezeket egy valóban erős politikai mozgalommá tudja alakítani. De vitathatatlan tény: ahogy ez néhány más népnél is megtörtént, Belaruszt mint projektet írók és költők találták ki. Belarusz határain túl ma is kevesen hallottak róluk, azonban az ő írásaik nélkül a belarusz irodalmat megérteni, saját magunk számára felfedezni – lehetetlenség. Mert még a mai szerzők is gyakran hivatkoznak azokra, a világ számára soha fel nem fedezett szövegekre: egyesek majdhogynem bibliai értelmet tulajdonítanak nekik, mások, tudat alatt, tiszta, naiv és őszinte mondanivalójával harcolnak: „Mondjátok hát, mi volna vágyatok, / Örök-elnyomott süketek-vakok? / – Emberi lét.”⁵

A mai belarusz irodalom folyamatosan a XIX. századdal folytat párbeszédet, hol disputál vele, hol pedig a támaszt, sőt az eszményt keresi benne, pedig a nacionalizmus évszázada már rég a múlté. És ez az egyik oka, hogy miért nem stimmel valami az irodalmunkkal. Leragadt a múltban, a képzeletbéli és régmúlt „arany évek” képét látja maga előtt, ezért fél a jövőbe tekinteni, ahol lehet, hogy nincs is semmiféle arany. Még ennél is

jobban fél attól, hogy egyedül marad, magában. A „vörös embert” senki sem tanította meg az önállóságra.

A XX. század első harmadában a belarusz irodalom akkorát fejlődött, hogy már törekedni is kezdett, hogy utolérje az egész világot. Egyes szerzők a XIX. század végének francia naturalizmusához és orosz realizmusához tartották magukat, mások megkésett romantikusok voltak, megint mások a Hamsun-típusú írók hatása alatt dolgoztak. A modernizmus hatását a belarusz irodalom szintén megérezte, ezt jól látni a húszas évek költészetén, azonban a szovjethatalom erőszakkal leállította a belarusz irodalom természetes fejlődését. Az 1930-as évek közepétől a hatvanas évekig – gyakorlatilag holt időszak: aki tehetséges volt, vagy megsemmisítették, vagy az elnyomástól megfélemlítve elcsendesült, vagy a sztálinizmusnak énekelt dicshimnuszokat és a propagandát szolgálta ki. Az 1937. október 29-ről 30-ra virradó éjszakán a belarusz kulturális elit több mint száz képviselőjét – köztük írókat, költőket, fordítókat – lőtték főbe Menszken az NKVD hóhérsai.

Ennek az éjszakának a következményeit a belarusz irodalom mindmáig érzi. Az irodalomnak az államtól való rettegése, tudat alatti hajlam a lojalításra, a talpnyaló írótypus megszületése, aki az állami megrendelések szófogadó és engedelmes végrehajtója, és még az a „belső cenzor” is, aki mindig bekapcsolódik a belarusz irodalomban, ahányszor csak ez az irodalom fontos változások küszöbén áll – mindez megmaradt az irodalmunkban, mert a múlt sérelmei nem lettek maradéktalanul feldolgozva. A sztálinizmust nem ítélték visszavon-

⁵ Janka Kupala *Ki jön ott?* c. versének utolsó szakasza. Tandori Dezső fordítása (ld. ott).

hatatlanul el, a besúgók és a gyilkosok semmilyen büntetést sem kaptak, még erkölcsi értelemben sem, még csak feltételest sem a történelemtől. Menszokban a bolsevik hóhéroknak utcáik vannak. A harmincas és negyvenes évek grafomán szövegeit, melyeket azért írtak, hogy a hóhérokat megengyhítsék, és így életben maradjanak, mindmáig klasszikus irodalmi mintákként tanítják az iskolákban és az egyetemeken. És helyrehozhatatlanul tönkreteszik az olvasói ízlést. A belarusz irodalomról a talpnyaló, érdektelen, eleve értéktelen képét sulykolják, ugyanúgy, mint csaknem kilencven évvel ezelőtt. Ennek következménye a belarusz olvasóban hosszú évtizedek során kialakított bizalmatlanság a saját irodalma iránt: hogyan is lehetne ez bátor? Szabad? Nem unalmas?

Az 1960-as évektől a belarusz irodalom ismét feléledt, de a szovjet viszonyok között nem tudott megfelelően fejlődni, és ezért reménytelenül lemaradt a többiektől. Ennek ellenére a 60–80-as évek az a korszak, amikor a belarusz irodalom megnyílt a világ előtt, bár ez csak a vasfüggöny mögött lévő részére vonatkozik. A 60–80-as évek belarusz prózája a Szovjetunióban az egyik legerősebbnek számított: Melezs, Karatkevics, Bikau, Ptasnyikau, Navumenka, Adamcsik, Karpjuk... Karatkevics kivételével ez a prózairodalom elsősorban a háborúról szólt, a németekről és a partizánokról – a Szovjetunióban a belarusz irodalom még hosszú ideig a „falusi-katonai-partizán műfaj” mintaképének fog számítani. Az olyan írók, mint Bikau, saját maguk fordították le regényeiket és elbeszéléseiket oroszra, mert belarusz szövegekkel még a szocialista tábor országaiba is gyakorlatilag irreális volt betörni – minden

csak Oroszországon keresztül ment. A nyugati olvasók számára ez nagy felfedezés lesz: bizony azokban az időkben még a belarusz fordítók sem fordíthattak le semmit belaruszra, amíg az illető szöveg nem volt meg orosz fordításban. Ki vitathatná ezek után, hogy gyarmat voltunk?...

Mindez rányomta bélyegét a belarusz irodalomra: ritkán vált exportcikké, mások nyelvén és csak Moszkva jóváhagyásával, így aztán „orosz” címke alatt futott (ki vizsgálta volna ott külföldön, hogy eredeti-e az az eredeti, vagy fordítás). És Belarusz is főleg oroszul olvasta a nyugati irodalmat. A Nyugattal a kulturális kapcsolatok megszakadtak. A belarusz irodalom csak idegen néven létezett, idegen testben – és ezt békésen tűrte.

Pontosan ezekben az időkben jelentek meg a belarusz irodalomban olyan új nevek és írások, melyek még világszinten is méltóan mutattak volna. Például Alesz Razanau költészeté, ha Nyugaton valaki is érdeklődött volna a belarusz irodalom iránt, olyan felfedezés lehetett volna, hogy az új korba a belarusz irodalom nem úgy lép be, akár egy láthatatlan ember, hanem mint Sleeper – Wells egy másik regényének a hőse. De Alesz Razanau nem igazolt semmilyen sztereotípiát. Költő-filozófus, költő-médium: bonyolult verseket írt belarusz nyelven – márpedig ilyet senki sem várt a belarusz irodalomtól.

Ahogy arra sem számított senki, ami ezután következett. Eljött a függetlenség. A modern belarusz irodalom saját hangján szólalt meg, saját dolgairól – itt és most.

Saját nevéen, saját nyelvén, saját testében. Saját sérülésekkel.

Egyszóval, csupa probléma. Az ország problémái, amely éppenhogy megjelent a világ térképén, szívott egy

kis szabad levegőt, és már zuhant is vissza az autoritarizmusba. Újabb rejteley Európa térképén, melyet senkinek nincs különösebb kedve megfejteni.

***

Mintegy tíz évvel ezelőtt egy német kutató- és fordítónő egy interjúban a belarusz irodalmat „szárnyatlannak” mondta. Úgymond ebben rejlik láthatatlanságának és annak az oka, hogy Nyugaton nulla az érdeklődés iránta.

Így mondta: „szárnyatlan” irodalom, eine flügellose Literatur, amivel valóságos felháborodást okozott ennek az irodalomnak az Augiász-istállójában.

Valóban, hogyan is lehetne egy egész irodalomról véleményt formálni, ha csak néhány írást olvastál bele?

Irodalmunk nagyságáról tartott előadásomban annak a kutatónak – távollétében – így válaszoltam: miért gondolja, hogy pont a szárnyainkkal kell érdeklődést keltenünk – a nyugati kultúra eme gyászos rudimentumával? Lehet, hogy nekünk az orrunk az érdekes. Vagy a mi erőnk a patáinkban és a farkunkban rejlik. Ne mérjenek bennünket a saját álmaikhoz, a saját mércéjükkel.

Természetesen a belarusz irodalom felháborodása jogos volt. De a gond nem evvel a kutatónővel volt. Hogyan is tudnák elolvasni az írásainkat, akár Nyugaton, akár Keleten, ha a belarusz irodalmároknak olyan kevés a lefordított műve? Honnan szerezhetne tudomást a világ arról, hogy nem

vagyunk rosszabbak másoknál, ha a legérdekesebb szövegeink százai csak belarusz nyelven léteznek?

Belaruszban erről már évtizedek óta beszélnek, de a kérdés továbbra is fennáll. Külföldön oly kevés a fordító, aki belaruszból dolgozik, hogy a legjobb belarusz nyelven írt szövegek összessége bemutatásának esélye a nullához áll közel. Persze az elmúlt évtized során valami megváltozott. Belarusz szerzők könyvei időnként megjelennek németül, lengyelül, svédül és oroszul. Én éppen saját regényem megjelenését várom franciául, Artur Klinau „Napvárosa” pedig már meg is jelent.⁶ Az említett nyelvek közül az első kettő bizonyára a leginkább nyitott a belarusz irodalom felé, ami a nagyszerű lengyel fordítóknak és német kollégájuknak, Thomas Weilernek köszönhető, aki gyakorlatilag egyedül viszi a vállán az egész belarusz nyelvű irodalmat. Nemrég jelentek meg angol nyelven, könyv alakban, Tanya Szkarinkina esszéi – hihetetlen esemény Nagy-Britannia és Belarusz történetében, hiszen utoljára akkor jelent meg modern belarusz író belarusz nyelvből angolra fordított könyve, amikor Tanya Szkarinkina még iskolába járt. Mellesleg, ez az esemény itt Belaruszban semmiféle érdeklődést nem keltett. Hiszen mi nagy irodalom vagyunk, csodálatosak a klasszikusaink meg az „Államszövetség” díjai. Mit nekünk Nagy-Britannia... Nélküle is jobbak vagyunk mi mindenkinél.

A belarusz irodalom már régen „nem téma” a belarusz médiában.

⁶ Klinaunak ebből a „Minszki útikalauzából” magyarul is megjelentek részletek Pálfalvi Lajos fordításában (Balkon 2012/1.). A Nagyvilág 2009. decemberi „belarusz” száma óta (összeállította Pálfalvi Lajos) viszonylag rendszeresen jelennek meg különböző magyar folyóiratokban és könyvkiadóknál belarusz fordítások. Baharevics egyébként ebben a dolgozatában számos egyéb fordításról sem „vesz tudomást”, de az az állítása, hogy nagyon kevés belarusz mű lett lefordítva, aránylag kevés nyelvre – vitathatatlan. (a ford.)

Csak akkor írnak a belarusz irodalomról, ha kiprovokál valami, az irodalomhoz nem tartozó, jó kis botrányt. Ennek eredménye, hogy az írók egyre gyakrabban kezdenek az „emberek számára” írni, irodalmi „rágót” produkálva, és megfélemlítve Swift egyszerű, ám kitűnő kijelentéséről, tudniillik, ő azért ír, hogy az olvasókon javítson valamit, nem pedig azért, hogy hozzájuk váljon hasonlóvá.

Szkarinkina belarusz könyve – szép és magányos az angolszász világban. Akik értékelték ennek az eseménynek a jelentőségét, már régen megállapították, mi is az, aminek a belarusz irodalom hiányát szenved, amire szükség lenne, hogy végre olvassák is el. Egy olyan (állami vagy magán-) intézményre van szüksége, ami támogatná és népszerűsítene a belarusz irodalmat a világon – ahogy ezt teszi a Goethe Intézet, a Lengyel és a Svéd Intézet, meg a többiek (hasonló intézmények nagyon sok országban működnek, még olyanokban is, amelyek pedig nem tekintik magukat a „nagyok” közé tartozónak). Ilyen támogatás és koordinált tevékenység nélkül a belarusz irodalom ugyanúgy él majd tovább, ahogy eddig is: egy belarusz szerzőnek bármilyen Nyugatra történő betörése, legyen az akár egészen apró – csakis személyes kapcsolatainak, a megszállott külföldi fordítóknak és annak köszönhető, ha közvetlenül a kiadóhoz fordultak.

A „nagy” belarusz irodalom támogatás nélkül egyszerűen képtelen a túlélésre. A láthatóságot nem lehet megvásárolni. Csak létrehozni lehet – fordítások segítségével. A folytatás aztán már nem tőlünk függ.

***

Nem különösebben nehéz elképzelni a „Belarusz Könyvintézet” pro-

jektet, amit leírtam (másképpen is nevezhetjük: „Látomás-Könyvek Intézete” – így még szebb is, és nagyobb érdeklődést kelt); lehetséges, hogy egyszer majd meg is valósul. Sokkal nehezebb – majdhogynem lehetetlen – elképzelni a belarusz állam ehhez adott támogatását. És itt a belarusz irodalom zsákutcába kerül: külföldi pénzen népszerűsíteni a saját könyvedet – újra és újra egy ördögi körbe jutni. Hiszen ez azt jelenti, hogy olyan irodalmat terjesztessz, amire még a saját államod sem tart igényt.

Elegendő csak kimenni a menzsi könyvvásárra, amit csaknem egészében állami grafománok számára tartanak fön, akik állami pénzen reklámozzák önmagukat. A független kiadók néhány standja a sarkokban bújjik meg.

A független belarusz irodalom saját maga támogatja önmagát. Létének alapja – a szabadsága. És amikor azt kérdezzük, hogy mi nem stimmel a belarusz irodalommal, sosem szabad elfelejtenünk, hogy azok, akik képviselik, olyan feltételek között léteznek, ahol a szokásos nyugati szabályok nem működnek.

Belarusz egy üvegtető azok fölött, akik írásra adják itt a fejüket. Akármilyen finoman szótt, tehetséges szövegeket írhatnak is, szerzőik beleverik fejüket a saját országuk és saját államuk általi el nem ismertségnek ebbe a páncélüvegébe. Ez a kétségbeesett helyzet a belarusz irodalomban folyamatosan belső háborúkat okoz. Minél kisebb egy irodalom, annál több csoportocskából, klánból áll, melyeknek életeleme a szüntelen szembenállás. Az olvasó számára ez nevetséges, kényelmetlenül érzi magát. Az olvasó írásművekre vár, nem pedig irodalmi csatározásokra. Az olvasó nem érti, hogy micsoda az a „várakozás hatá-

ra” és a „hallgatás határa”. A „vörös ember”, aki az olvasóban lakozik, azt mondja, hogy a belarusz irodalom nem méltó tiszteletre – ahogyan semmi olyan új sem, ami elmélkedésre készlet, ami kritikus gondolkodásra oktat. Az ilyen „vörös” belarusz olvasó mindmáig úgy véli, hogy az irodalmi díjak a díjazottak alacsony erkölcsi nivójának tanúsítványai. Hogy a külföldi alkotóházak – a piroslámpás házaknak egy válfaja. És így tovább...

Mit tehetnénk – ez a „vörös ember” egyik jellegzetessége: soha nem merül fel benne a kétség, hogy valami övele nem stimmel.

***

A „nem stimmel” – az alkotásnak kedvező állapot. Mert ez mindig a küzdelem állapota.

A belarusz irodalom – a szerzők harca a szép szó monopóliuma ellen. Ebben benne vannak az írók szövetségei – a szovjet idők relikviái, amikor az embert nem a tehetsége, hanem a tagkönyve tette irodalmárrá. A hatalompárti írószövetség saját képére kívánja monopolizálni az irodalmat, ehhez az állam és az ő durva, primitív irányító szerveinek segítségét veszi igénybe. Az ellenzéki írószövetség pedig a sajátjára: nacionalista mítoszok, határtalan nosztalgia és patriarchális hagyományok segítségével. A belarusz irodalom e két egyeduralkodó között éli életét – és egy harmadikba ütközik: a könyvterjesztésébe. Amit az állam 99%-ban monopolizált. Az állami könyvesboltok rendkívül kelleltenül fogadják be értékesítésre a független kiadók könyveit (persze van néhány kivétel is, de csak Menszkben).

A belarusz irodalom még csak a piac útján sem tudja próbára tenni önmagát. A belarusz könyvesboltokban értékesített könyvek több mint

90%-ban oroszok. Egyszerűen értelmetlen ilyen körülmények között versenyezni ezzel az áradattal. Nem sok független kiadónk van, számukra csupán az marad, hogy azt a kicsiny űrt töltsék be, ami az övék: annak a nem túl nagy létszámú körnek a számára adni ki könyveket, akik az övéiket kívánják olvasni, saját nyelvükön, saját dolgaikról. Ezeknek a könyveknek a példányszáma nyomorúságosan alacsony: kétszáztól ezerig, időnként kicsivel több, de van, hogy kevesebb. Igaz, a komoly irodalom iránti érdeklődés csökkenése egyáltalán nem csak belarusz probléma. De a példányszám még egy szakadékot jelent, amelyben a belarusz irodalom van: ezek az írások sokkal több figyelmet érdemelnek, mint amit a példányszámok mutatnak. Ennek ellenére – furcsa dolog – a példányszám ma fontosabb egy könyv promóciója szempontjából, mint a tartalom.

Mik ezek az írások?

Belarusz irodalom. Kiváló ma a női költészete. Csak néhány nevet említek. Valzsina Mort, a világon a legismertebb belarusz költőnő, az USA-ban él. Tanya Szkarinkina, akit már említettem, szmargonyi szerző. Julja Cimafejeva ragyogó könyve, a *Cirkusz*, nemrég jelent meg Bohdan Zadura neves költő lengyel fordításában. Szabina Brilo *Ezek betűk* című könyve újabb és újabb kiadásokat ér meg. Marija Martiszevics. Ezeket a neveket érdemes megjegyezni.

Belarusz irodalom. Erős a prózája. Alena Brava, Paval Kaszcjukevics, Adam Globusz, Anka Upala, Ihar Babkou, Artur Klinau.

Belarusz irodalom. Fordítóknak egy egész új nemzedéke, akik a legkülönbözőbb nyelvekből dolgoznak. Még jiddisből és héberből is – előbbi a húszas években a BSzSzK egyik

hivatalos nyelve volt, utóbbin sok Belarusból származó szerző írt. A zsidó irodalmi örökség iránti érdeklődés a mai belarusz irodalom egyik jellemzősége. A „ПрайдзіСьвет” („Világjáró”) c. belarusz internetes világirodalmi folyóirat idén egy teljes számot szentelt a belarusz kultúrában való zsidó jelenlétnek.

És itt elérkeztünk a belarusz irodalom egyik legfontosabb „nem stimmelő” pontjához. Ennek lényege az, hogy az emberek lassacskán elfelejtik az olvasás tudományát. Bonyolult szövegek értelmezése elengedhetetlen feltétele az irodalmi olvasásnak. És ennek az olvasni tudásnak a hiányában a mi láthatóságunk is csupán „egy cseléd kettétört tükrébe” való végtelen belebámulás. Hogyan tanítsuk meg az embereket olvasni anélkül, hogy a léctet lejjebb tennénk, hogy csak az általuk jóváhagyott szinten alkotnánk? Hogyan maradjunk saját magunk, de úgy, hogy mások is meghalljanak bennünket?

***

Bár belarusz szerző vagyok, különös panaszra nincs okom. Írásaimat lassan, de fordítják, könyveim jelennek meg, még a kritikusok is reagálnak rájuk. Fesztiválokra, ünnepi eseményekre, konferenciákra hívnak meg, azt pedig, hogy micsoda is egy alkotóház külföldön, és hogy milyen csodálatos lehetőséget nyújtanak ezek egy irodalmár munkájához, valószínűleg jobban tudom, mint bármely más szerző ebből a mi furcsa orszá-

gunkból. Úgy teszek, mintha nálam minden „stimmelne”.

De nézem, amit saját magam írtam, és tudatosítom, hogy rengeteg korlát áll utamban.

A nyelvem – korlátom. A hazám. Az idő, amiben élek. Sőt, a korom is. Öregszem, és a belarusz irodalom is velem együtt öregszik. Az ajtón már egy új irodalom kopogtat – a saját „nem stimmeljével” és a saját mindent rendbe tenni akarásával.

Egyszer megkérdezték tőlem, hogy milyen érzés belarusz írónak lenni.

Süt a nap. Ott állsz félig elsötétített szobádban az ablak előtt és a világosságba nézel. Minden ott van előtted, amit a szemed és az ablak látnod enged, figyelmesen tanulmányozod, hogy mi történik odakint, és gondolsz valamire. Téged azonban kintről senki sem lát. Pontosabban, ők, ott lenn az utcán, kitalálják, hogy ott, a mögött az ablak mögött talán most is áll valaki, és lehet, hogy őket nézi. De hogy kicsoda néz ki ezen a kis ablakon, sok ezer ablak egyikén, és hogy mire gondol az a megfigyelő, őket nem igazán érdekli ebben a nagy, napsütötte világban. Ablakainkban az üveg, a másik, a napos oldalról, mások dicsőségét, mások gondjait és mások pillantásait tükrözi vissza.

Az egyetlen, amit ebben a helyzetben tenni tudok: hunyorgok, rágyújtok és újból, hányadszor már, odaülök jó öreg laptopomhoz.

Bárász Péter fordítása